

Examining the Attitudes of Classroom Teachers towards Syrian Refugee Students in the Context of In-Service Training: A Mixed Method Research *

Veysel GÖÇER

Ministry of National Education, Malatya - TURKEY

Sinan ÖZER

Ministry of National Education, Adıyaman - TURKEY

Mehmet ÜRÜNİBRAHİMOĞLU

Ministry of National Education, Gaziantep - TURKEY

Article History

Submitted: 06.07.2020

Accepted: 24.10.2020

Published Online: 25.10.2020

Keywords

Refugee
Refugee Student
Classroom Teacher
In-Service Training

Abstract

Purpose: The purpose of the study is to determine the attitudes of classroom teachers towards Syrian refugee students in the context of in-service training.

Design & Methodology: The Descriptive Mixed Pattern in which the quantitative and qualitative approaches are used together repeatedly and equally was used in the study. The "Refugee Student Attitude Scale" was used to collect the quantitative data of the study, and the "Semi-Structured Interview Form" was used to collect the qualitative data. The study group of the research consisted of 75 classroom teachers determined by the criterion sampling method to collect the quantitative data of the research, and 12 classroom teachers determined using the maximum diversity sampling type to collect their qualitative data. Descriptive statistical methods were preferred to analyze the quantitative data of the research and content analysis to analyze qualitative data.

Findings: In the study, it was determined that classroom teachers' attitudes towards refugee students were at the level of Fully Agree in the Communication and Adaptation sub-dimensions of the Refugee Student Attitude Scale, Mostly Agree in the Competence sub-dimension, and Fully Agree in the total of the scale. In the research, by analyzing the opinions of classroom teachers through content analysis, six as being biased, tolerance, equality, support, motivation and time in the contact theme, five as need, equal treatment / non-discrimination, attendance, time and guidance in the theme of harmony, Competence In the theme, six sub-themes were determined: experience, in-service training, language difference, in-class adaptation, communication and undergraduate education.

Implications & Suggestions: In the study, it was concluded that classroom teachers' attitudes towards refugee students are at a high level. In addition, in the research, it was determined that in-service training for refugee students was not sufficient. In addition, it was concluded in the study that more and more qualified in-service trainings should be given in order for classroom teachers' attitudes towards refugee students to progress positively. In line with the results obtained in the study, it may be suggested to include teachers of all classes with refugee students in the in-service training programs to be prepared by the Ministry of National Education for the education of refugee students.

DOI: 10.29129/inujse.765149

* This study was presented as an oral presentation at the VIth International Eurasian Educational Research Congress (EjerCongress 2019).

Sınıf Öğretmenlerinin Suriyeli Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Hizmet İçi Eğitim Bağlamında İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması *

Veysel GÖÇER

Milli Eğitim Bakanlığı, Malatya, TÜRKİYE

Sinan ÖZER

Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman, TÜRKİYE

Mehmet ÜRÜNİBRAHİMOĞLU

Milli Eğitim Bakanlığı, Gaziantep, TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.07.2020

Kabul: 24.10.2020

Online Yayın: 25.10.2020

Anahtar Sözcükler

Mülteci
Mülteci Öğrenci
Sınıf Öğretmeni
Hizmet İçi Eğitim

DOI: 10.29129/inujgse.765149

Öz

Amaç: Araştırmanın amacı, hizmet içi eğitim bağlamında sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarını belirlemektir.

Yöntem: Araştırmada nicel ve nitel yaklaşımlarının art arda ve eşit ağırlıkta kullanıldığı açıklayıcı karma desen kullanılmıştır. Araştırmanın nicel verilerini toplamak için “Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği”, nitel verileri toplamak için ise “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Araştırmanın nicel verilerini toplamak için ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenen 75 sınıf öğretmeni, nitel verilerini toplamak için maksimum çeşitlilik örnekleme türü kullanılarak belirlenen 12 sınıf öğretmeni araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırmanın nicel verilerini analiz etmek için betimsel istatistikî yöntemler, nitel verileri analiz etmek için ise içerik analizi tercih edilmiştir.

Bulgular: Araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının “Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği” nin “İletişim” ve “Uyum” alt boyutlarında “Tamamen Katılıyorum”, “Yeterlik” alt boyutunda “Çoğunlukla Katılıyorum” ve ölçek toplamında “Tamamen Katılıyorum” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin içerik analizi yolu ile çözümlenmesi ile “İletişim” temasında ön yargısız olma, hoşgörü, eşitlik, destek, motive etmek ve zaman olmak üzere altı, “Uyum” temasında ihtiyaç, eşit davranma/ayrımcılık yapmama, devam, zaman ve rehberlik olmak üzere beş, “Yeterlik” temasında ise tecrübe, hizmet içi eğitim, dil farklılığı, sınıf içi adaptasyon, iletişim kurma ve lisans eğitimi olmak üzere altı alt tema belirlenmiştir.

Sonuçlar ve Öneriler: Araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında araştırmada mülteci öğrencilere yönelik eğitimler için verilen hizmet içi eğitimlerin yeterli olmadığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmada mülteci öğrencilere yönelik sınıf öğretmenlerinin tutumların pozitif yönde ilerlemesi için daha fazla ve nitelikli hizmet içi eğitimlerin verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın mülteci öğrencilerin eğitimine yönelik hazırlayacağı hizmet içi eğitim programlarına bünyesinde mülteci öğrenci bulunan tüm sınıfların öğretmenlerinin dâhil edilmesi sağlanması önerilebilir.

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'na (2020) göre göç "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" olarak açıklanmaktadır. Göç, bireylerin ya da insan topluluklarının çeşitli sebeplerden dolayı bir yerden başka bir yere geçici veya sürekli olarak taşınmasıdır (Hagen-Zanker, 2008). Yapılan tanımlara göre göçler bireysel olduğu kadar kitlesel de olabilmektedir. İnsanların kitlesel göçe mecbur bırakılmalarının temel sebepleri arasında silahlı çatışma ve şiddet olayları (Gökçan, Açıkyıldız ve Ataman, 2015) ile savaşlar (Tunç, 2015) gösterilebilir. Son yıllarda özellikle kitlesel göçlerin artmasının gerekçesi olarak artan iç savaşların ve çıkar amaçlı bir ülkenin başka bir ülke üzerinde yaptığı faaliyetlerin etkili olduğu söylenebilir.

İç savaşlar ve başka nedenlerle yaşanan gelişmeler Dünya üzerinde mülteci ifadesinin daha çok duyulmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin sözleşme gereği, 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsı mülteci olarak nitelendirilmektedir (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1954).

Türkiye mülteci meselesine 1951 Cenevre Sözleşmesi gereği coğrafi sınırlama ile taraf olmuştur. Bu sözleşmeye göre Avrupa dışından gelenler "şartlı mülteci" olarak isimlendirilmektedir. Şartlı mülteciler geldikleri ülkelerde sığınmacı statüsünde bulunmamakla birlikte farklı bir ülkeye geçene kadar bu mültecilere koruma sağlanmaktadır. 1980'li yıllarda başlayan komşu ülkelerdeki çatışmalardan dolayı Türkiye'ye Avrupalı olmayanların sığınma talepleri artmıştır. Bu kitlesel halde göç eden sığınmacılar Cenevre Sözleşmesine göre mülteci olarak değerlendirilmediği için hukuki sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunları çözmeye yönelik 1994'te "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 1994). Bu yönetmelik doğrudan sığınma olaylarına ilişkin Türkiye tarafından düzenlenen ilk genel düzenleyici hukuki çalışma niteliği taşımaktadır.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Nisan 2017'de yayınlanan 4. Ulusal Göç Raporu'na (son rapor) göre 2016 yılı sonu ölçüt alınarak kayıt altına alınan 2.834.441 Suriyeli mültecinin 321.460'nun 0-4, 411.046'sının 5-9, 308.862'sinin 10-14, 308.974'ünün 15-18 yaş aralığında olduğu belirtilmiştir. Bu verilere göre 2.834.441 Suriyeli mültecinin 1.028.882'si okul çağında olduğu anlaşılmaktadır. Böyle yoğun bir nüfusa eğitim vermek veya böyle kalabalık bir mülteci grubunu eğitim hakkından yararlandırmak Türkiye açısından üstesinden gelmesi güç bir durum oluşturmaktadır.

Türkiye'deki yaklaşık 3.6 milyon Suriyeli mültecinin %98'i Türkiye'nin 81 ilinde yaşamaktadır (Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü, 2020). Oransal ve sayı açısından büyük bir kitle olan Suriye kökenli mültecilerin, birçok ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar önem sırasına koyulduğunda beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarından sonra eğitim ihtiyaçları gelmektedir. Suriyeli mültecilerin uzun süre Türkiye'de kalması göz önünde bulundurulduğunda Suriyeli mülteci çocukların eğitiminin karşılanması ihtiyacının kaçınılmaz ve çözülmesi gereken bir sorun olarak Türk yetkililerin karşısına çıktığı söylenebilir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na (2013) göre mülteci çocukların on sekiz yaşına gelene kadar ilk ve ortaöğretim kurumlarından eğitim alma hakları bulunmaktadır. Türkiye bu kanun kapsamında mülteci öğrencilere eğitim hizmeti vermektedir. Türkiye'de Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitimler Suriyeliler için hazırlanan kamplarda Arapça, personel yoksa Türk öğretmenler tarafından Türkçe veya mevcut devlet okulları bünyesinde misafir öğrenci statüsünde verilmektedir.

Suriye'de yaşanan insani krizden dolayı en fazla göçmen akını tarih boyunca yaşanan şekilde olduğu gibi coğrafi konumundan kaynaklı olarak Türkiye'ye olmuştur (Kıratlı, 2011). Bu yoğun göç dalgası devlet okullarında mülteci öğrencilerin sayısında artışa neden olmuştur. Bu artış ile birlikte Türkiye'de eğitim ortamında mülteci öğrencilere yönelik eğitimin nasıl yapılacağı ve öğretmenlerin nasıl bir tutum içerisinde olması gerektiği gibi mülteci öğrenci temalı konuları ortaya çıkarmış ve bu durum yapılan bilimsel çalışmalara yansımıştır. Özellikle 2011 yılında Suriye'den Türkiye'ye sığınan 252 kişilik ilk sığınmacı grubuyla birlikte yapılan araştırmalarda mülteci konusu lisansüstü tezlerde ve makale çalışmalarında sıkça ele alınmıştır (Baltacı, 2014; Börü ve Boyacı, 2016; Coşkun ve Emin, 2016; Emin, 2016; Er ve Bayındır, 2015; Göktaş, 2016; Nar, 2008; Özer, Komsuoğlu ve Ateşok, 2016).

2011 yılından sonra Suriyeli mültecilerin girmesiyle birlikte başlayan süreç ülkenin bütün sektörlerini etkilediği gibi eğitim sektörünü de etkilemiştir. Bu etki Türkiye'nin eğitim sisteminde beklenmeyen fakat zorunlu bir şekilde hızlı değişimlere ve dönüşümlere yol açtığı söylenebilir. Yaşanan değişimlerden ve dönüşümlerden en fazla öğretmenlerin etkilendiği ileri sürülebilir. Öğretmenliğin her an kendisini hazır tutması, güncel öğretim yaklaşımlarını izleyerek kendini geliştirmesi gereken mesleklerden biri olması (Taylor vd., 2011), Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim sisteminde nicelik olarak sayısında büyük bir artışın olması ile birlikte kendisini yeni duruma uyum sağlama çabalarına yöneltmiştir. Bu kapsamda öğretmenlerin hizmet içi eğitim ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın hizmet içi faaliyet türlerinde mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerin nasıl olacağına yönelik faaliyet sayılarındaki artış bu ihtiyacın kanıtı olarak gösterilebilir.

Öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim; eğitimde amaçlanan niteliklerin öğrencilere kazandırılması için gerekli bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar ile bilimsel ve sosyo-ekonomik gerçekler ışığında eksikliği kanıtlanan mesleki bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıkların öğretmenlere kazandırılmasını hedefleyen süreçlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Budak, 1998). Hizmet içi eğitim, öğretmenlerin niteliklerini yükseltme ve kendi potansiyellerini tam olarak kullanma becerisi kazanmaları açısından önemli bir süreç (Seferoğlu, 2004) olarak görülmektedir.

Hizmet içi eğitim süreci Türkiye'de yaşanan gelişmelerin eğitime olan yansımalarını, hizmet öncesi almış oldukları eğitim ile karşılaşma olanağı olmamasından (Bilir, 2004) dolayı tüm eğitim kademelerinde olduğu gibi ilkokullarda sınıf öğretmenleri içinde bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyaç MEB'in düzenlediği eğitimlerle giderilmeye çalışılmaktadır.

MEB tarafından düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetleri içerisinde mülteci öğrencilere yönelik eğitim faaliyetlerinin 2011 yılından sonra artış gösterdiği, MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü'nün Faaliyet raporlarının incelenmesi neticesinde anlaşılmaktadır. Ayrıca bu süreçte MEB tarafından hizmet içi eğitimlerin yanında sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenler için el kitabı yayınlamıştır (MEB, 2017). MEB bu şekilde öğretmenlerin karşılaştıkları bu yeni duruma uyum sağlamlarına destek olmaya çalışmıştır.

Öğrenci ve eğitim materyali arasında bağ kurarak başarının ve eğitim kalitesinin artırılmasında da önemli bir role sahip olan öğretmenler açısından gerek mülteci öğrencilere eğitim konusunda

düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetleri gerekse de bu eğitimlerde kullanılacak eğitim materyallerinin temini, öğretmenlere mülteci çocukların arka planlarının ne olduğuna dair temel bilgiler sağlamaya (Hones, 2002) katkı sunmaktadır. Öğretmenler mikro düzeyde sınıflarındaki öğrenci gruplarının kültürel özellikleri ile ilgili bilgilendirilmelidir. Öğretmenler, aile ile iletişime geçerek, ailenin kültürel özellikleri, geçmişi gibi konuları öğrenerek, ailenin ve çocuğun duygularının farkında olarak çok kültürlü, önyargısız, ayrımcılığın olmadığı ve gelişime açık bir sınıf oluşturabilirler (Hek, 2005; McBrien, 2003). Bu bağlamda değerlendirildiğinde öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik tutumu ön plana çıkmaktadır.

İnsan hayatında eğitimin, eğitimin temeli sayılabilecek ilkokulun önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda hayatlarını Türkiye’de sürdüren ve ilkokul döneminde bulunan mülteci öğrencilerin eğitimi büyük önem taşımaktadır. Mülteci öğrencilerin sınıflarına uyum sağlayabilmeleri, yaşadıkları olumsuzluklardan kurtulabilmeleri sınıf öğretmenlerinin yaklaşımlarıyla, tutumlarıyla yakından alakalıdır. Çünkü ilkokul çağındayken büyük sıkıntılar geçirmiş mülteci öğrencilerin yaşama tutunabilmeleri, yaşadıkları ülkeye sevgi besleyebilmeleri sınıf öğretmenlerinin yaklaşımlarıyla (Sağlam ve Kanbur, 2017) başka bir ifade ile tutumları ile yakından ilişkilidir. Tutumlar, bireylerin davranışlarının incelenmesinde davranışın belirleyicilerinden birisi olarak araştırmaya ve incelenmeye değer görülmektedir. Tutumlar sosyal algıyı etkilediği gibi davranışları da etkilemektedir (Kağıtçıbaşı, 1999). Tutumlar nesnelere, insanlar ya da olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz değerlendirme ifadeleridir. Tutumlar, insanın bir şey hakkında ne hissettiğini ifade eder (Robbins, 1994; akt. Üstüner, 2006). Bu çerçevede araştırmada öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik tutumları incelenerek, öğretmenlerin mülteci öğrenciler hakkındaki olumlu ya da olumsuz değerlendirmeleri, mülteci öğrencilerin eğitimi konusunda ne hissettikleri gibi tutum temelli verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, hizmet içi eğitim bağlamında sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarını belirlemektir. Bu kapsamda araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumları hangi düzeydedir?
- Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumları nasıldır?

Alanyazın incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarını inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmanın alanyazındaki çalışmalardan en önemli farklılığı Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik sınıf öğretmenlerinin tutumlarının hizmet içi eğitim bağlamında incelenmesidir. Bu kapsamda yapılan araştırmanın, alanyazın açısından önemli olduğu söylenebilir.

YÖNTEM

Desen

Araştırmada hizmet içi eğitim bağlamında sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının belirlenmesinin amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada, karma yöntem desenlerinden açıklayıcı sıralı desen kullanılmıştır. Bu desende araştırmacı araştırmaya önce nicel bir aşamayı yöneterek başlar ve nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ikinci aşamayla özel sonuçlar aramaya başlar. İkinci aşamadaki nitel araştırma, birinci aşamadaki nicel araştırmayı daha derinlemesine

açıklama amacıyla uygulanır. Bu desenin temel amacı nitel aşamayı nicel verinin içindeki ilişkileri ve yönelimleri açıklamak için kullanmaktır. Açıklayıcı sıralı desenlerde nicel ve nitel veriler ayrı ayrı analiz edilir, tartışma bölümünde ise bu veriler birleştirilerek yorumlanır (Creswell ve Plano Clark, 2014). Araştırmada karma yöntem kullanılmasıdaki temel amaç; nicel ve nitel verileri birlikte kullanarak, yaklaşımlardan herhangi birini tek başına kullanmaya oranla araştırma probleminin daha iyi şekilde anlaşılmasını sağlamaktır (Creswell ve Plano Clark, 2014).

Çalışma Grubu

Araştırmanın nicel verilerini toplamak için olasılığa dayalı olmayan örneklem türlerinden ölçüt örnekleme (Keser Özmantar, 2018) tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme belli özellikleri taşıyan kişiler üzerinde bir uygulama yapılmasına olanak tanıyan bir örneklem türüdür (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020). Ölçüt örnekle yöntemi kapsamında araştırmaya dâhil edilen sınıf öğretmenlerinin öğretim faaliyetleri gerçekleştirdikleri sınıflarda, Suriyeli mülteci öğrenci bulunması birinci ölçüt olarak belirlenmiştir. Bunun yanında mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim alınmış olması ikinci ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmaya Adıyaman İli Kâhta İlçesi'nde 2018-2019 eğitim-öğretim yılında 12 ilkokulda, sınıfında Suriyeli mülteci öğrenci bulunan 75 sınıf öğretmeni dâhil edilmiştir.

Araştırmanın nitel verilerini toplamak için örneklem grubu belirlemede olasılığa dayalı olmayan örneklem türlerinden olan maksimum çeşitlilik örnekleme türü tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme türünün görece olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örneklemede çalışan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaya (Yıldırım ve Şimşek, 2016) özelliğinden dolayı araştırmada tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme türü doğrultusunda sınıfında Suriyeli mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenleri arasından mülteci öğrencilere yönelik eğitim-öğretim faaliyetleri konusunda hizmet içi eğitim almış alt-orta-yüksek sosyo ekonomik düzeyde bulunan okullarda görev yapan toplam 12 sınıf öğretmeni, araştırmanın nitel verilerini toplamak için araştırmaya dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ilk aşaması olan nicel veri toplama süreci için Kişisel Bilgi Formu ve Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği, ikinci aşaması olan nitel veri toplama süreci için araştırmacılar tarafından hazırlanan "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik eğitim-öğretim faaliyetleri konusunda hizmet içi eğitim alıp almadığı ve öğretim faaliyetini gerçekleştirdikleri sınıfta Suriyeli mülteci öğrenci olup olmadığına ilişkin maddeler bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan diğer veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda iki başlık halinde anlatılmıştır.

Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği: Sağlam ve Kanbur (2017) tarafından geliştirilen Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği, 3 faktör ve 24 maddeden oluşmaktadır. Bu üç faktör, ölçme aracındaki toplam varyansın %50.29'unu açıklamaktadır. Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği'nin güvenilirliğine ilişkin olarak iç tutarlılık katsayısı (Alpha) .88 olarak hesaplanmıştır. Bulunan iç tutarlılık katsayısı >0.80 olduğundan kullanılan ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir (Kalaycı, 2010).

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarını belirlemek için nicel veriler toplandıktan sonra yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından araştırma amaçlarına yönelik hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları şu şekildedir:

1. Suriyeli mülteci öğrencilerin sizlerle ve diğer öğrencilerle iletişimi ile sizin ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi nasıldır?
2. Suriyeli mülteci öğrencilerin sizlerle ve diğer öğrencilerle uyumu ile sizin ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle uyumu nasıldır?
3. Suriyeli mülteci öğrencilere eğitim konusunda yeterliliğiniz nasıldır?

Lincoln ve Guba (1985), nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik için, “inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık, doğrulanabilirlik” terimlerinin olduğunu belirtmiştir (Akt. Creswell, 2013). Lincoln ve Guba (1985) araştırmalarda inandırıcılığın sağlanabilmesi için araştırmacıların “uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi ve katılımcı teyidi” stratejilerini kullanmalarını önermişlerdir. Merriam’ın (2013) uzman incelemesi ya da değerlendirmesi olarak adlandırdığı süreç, araştırmada ham veriler ile ortaya çıkmaya başlayan bulguların birbirleriyle örtüşme ve uyumu ve kesin olmayan yorumlarla ilgili olarak meslektaşlarla görüşme ve tartışmalar yapılmasıdır. Bu bağlamda bu araştırmada alan uzmanlarıyla süreç içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler konusunda görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın inandırıcılığını artırmak için araştırmacı veri kaynakları ile uzun süreli etkileşim içinde bulunmalıdır. Böylelikle veri kaynakları üzerinde kendi varlığından ve öznel algılarından kaynaklanabilecek etkiyi anlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu bağlamda araştırmacıların birden fazla kişiyle (12 kişi) görüşmesi araştırmanın inandırıcılığını yükselttiği söylenebilir.

Nitel araştırmalarda aktarılabilirliği arttırmak için detaylı betimleme ve amaçlı örnekleme yapılabilir (Erlanson vd., 1993). Bu bağlamda araştırmada sınıf öğretmenleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ayrıntılı betimlenmiş ve araştırmada aktarılabilirliği arttırmak için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Lincoln ve Guba (1985), tutarlılığı ya da başka bir deyişle güvenilirliği sağlamak için yöntemlerin çeşitlemesi ve güvenilirliğin denetlenmesi stratejilerini önermektedir. Yöntem çeşitlemesine uygun olarak araştırmada nicel ve nitel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Böylece elde edilen verilerin güvenilirliği arttırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra elde edilen verilerin nerede, nasıl ve ne zaman toplandığına ilişkin detaylı bilgiler verilmiştir.

Doğrulanabilirlik, güvenilirlik denetimi yapılırken izlenen yolun ve sürecin ayrıntılı bir biçimde belirtilmesini gerektirmektedir (Lincoln ve Guba, 1985). Bu araştırmanın doğrulanabilirliği için araştırmacılar yarı yapılandırılmış görüşmeler yolu ile elde ettikleri bulguları alan uzmanlarına inceletmişlerdir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği aracılığı ile toplanan nicel verilerini analiz etmek için betimsel istatistiki yöntemler tercih edilmiştir. Bu süreçte toplanan nicel verilerin ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin verdikleri yanıtların ortalamaları değerlendirilirken “1.00-1.74: Hiç Katılmıyorum”, “1.75-2.49: Biraz Katılıyorum”, “2.50-3.24: Çoğunlukla Katılıyorum”, “3.25-4.00: Tamamen Katılıyorum” ölçüt olarak belirlenmiştir.

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanan nitel veriler, içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Nitel verilerin analiz sürecinde sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin çözümlenmesi ile elde edilen temalar ve alt temalar şekiller gösterilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, nicel ve nitel veri toplama araçları ile elde edilen bulgular araştırmanın alt problemleri doğrultusunda aşağıda iki başlık halinde verilmiştir.

Araştırmanın Nicel Bulguları

Araştırmanın “Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumları hangi düzeydedir?” sorusu için sınıf öğretmenlerinin “Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği” maddelerine verdikleri yanıtların betimsel istatistiksel yöntemlerle analizine ilişkin bulgular aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1

Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarına İlişkin Bulgular

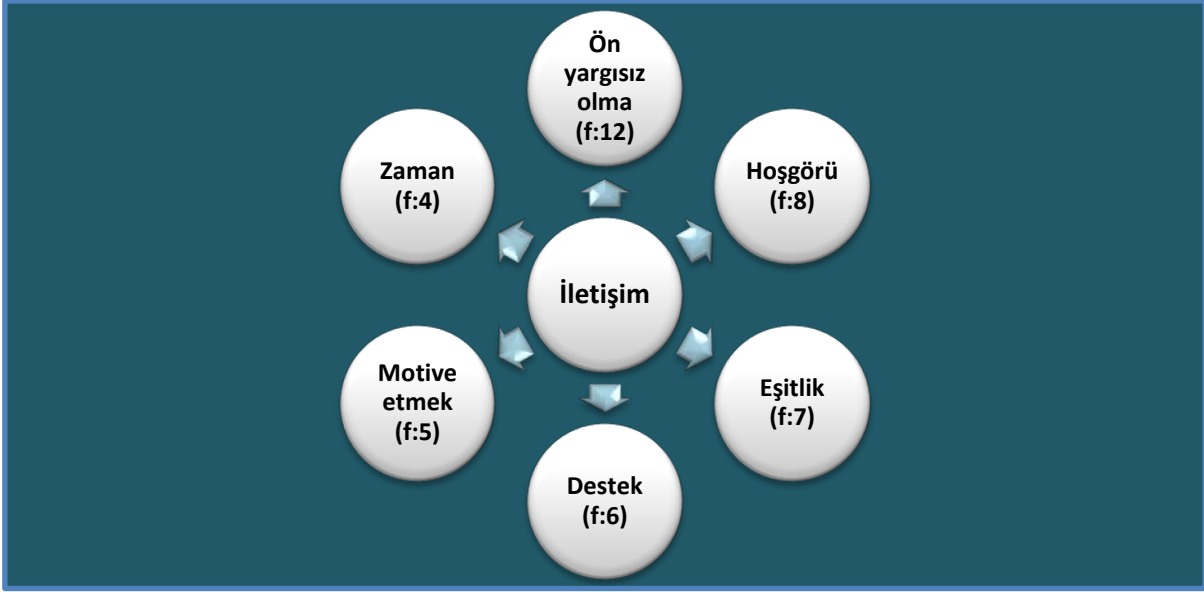
Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma
İletişim	3.86	.194
Uyum	3.36	.366
Yeterlik	3.06	.427
GENEL	3.54	.226

Tablo 1’de araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının “Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği” nin “İletişim” alt boyutunda “Tamamen Katılıyorum (Ort.: 3.86)”, “Uyum” alt boyutunda “Tamamen Katılıyorum (Ort.: 3.36)”, “Yeterlik” alt boyutunda “Çoğunlukla Katılıyorum (Ort.: 3.06)” ve ölçek toplamında “Tamamen Katılıyorum (Ort.: 3.54)” düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgulara göre araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Nitel Bulguları

Araştırmada “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” aracılığıyla toplanan nitel verilerin analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgular Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3’te verilmiştir. Şekil 1’de araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunun “Suriyeli mülteci öğrencilerin sizlerle ve diğer öğrencilerle iletişimi ile sizin ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi nasıldır?” sorusuna yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin içerik analizi yolu ile çözümlenmesi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Şekil 1. Mülteci Öğrencilerle İletişim Konusunda Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Ait Bulgular

Şekil 1’de, “İletişim” temasına ilişkin olarak mülteci öğrencilerin iletişimi, sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi konusunda sınıf öğretmenlerinin görüşleri “Ön Yargısız Olma”, “Hoşgörü”, “Eşitlik”, “Destek”, “Motive Etmek” ve “Zaman” olmak üzere altı alt tema altında toplanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin tamamı incelendiğinde on iki sınıf öğretmenin Suriyeli mülteci öğrencilere karşı iletişimde mülteci olmayan öğrencilerin ve sınıf öğretmenlerinin ön yargısız olmaları gerektiğini ve önyargısız davrandığını belirttikleri saptanmıştır. Ayrıca bu konuda sınıf öğretmenleri Suriyeli mülteci öğrencilerin de mülteci olmayan öğrencilerle iletişimde ön yargısız davranmaları gerektiği, yalnızca Suriyeli mülteci öğrencilerle değil mülteci olmayan diğer öğrencilerle de iletişim halinde olmaları gerektiğini belirttikleri tespit edilmiştir.

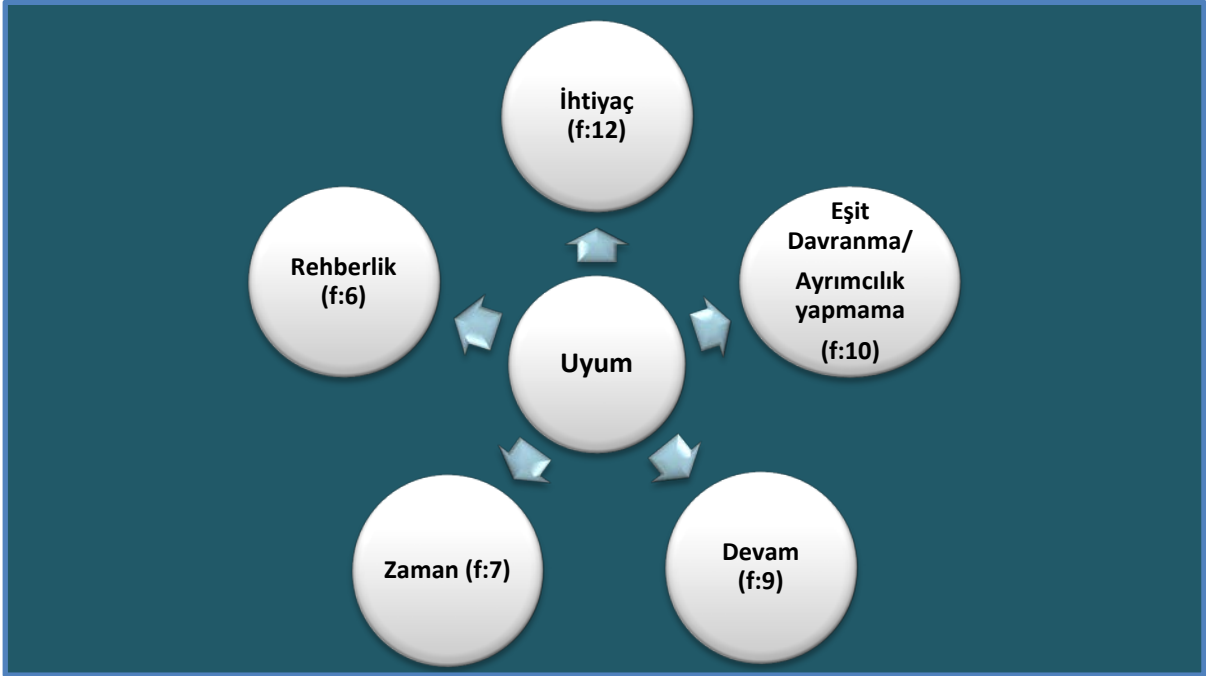
İletişim temasında sekiz sınıf öğretmenin iyi bir iletişim için öğretmenlerin ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik iletişiminin güçlü olması veya sağlıklı bir iletişim için hoşgörülü bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ve hoşgörülü davrandığını belirttikleri saptanmıştır. Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin yedisi mülteci olmayan öğrencilerle birlikte Suriyeli Mülteci öğrencilere de eşit şekilde davranılması gerektiğini ve kendilerinin böyle bir ayırım içinde olmadıklarını belirttikleri saptanmıştır. Ayrıca araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri öğrencilere ayırım gözetmeksizin eşit bir biçimde davranış gösterilmesi, öğretmenlerin Suriyeli mülteci öğrencilerle ve Suriyeli mülteci öğrencilerin de mülteci olmayan öğrencilerle olan iletişimini pozitif yönde etkilemekte olduğunu ifade etmişlerdir.

Mülteci öğrencilere yönelik hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenlerinden altısı Suriyeli mülteci öğrencilerin okul idaresiyle ve okulun diğer çalışanlarıyla iletişimde yaşanan sorunların yaşanmaması veya yaşanan sorunların aşılması için öğretmenlerin ve mülteci olmayan öğrencilerin destek olmaları gerektiğini belirttikleri saptanmıştır. Bu görüşü benimseyen öğretmenlerin bu konuda kendilerinin Suriyeli mülteci öğrencilere destek olduklarını belirttikleri sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin çözümlenmesi neticesinde anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin beşi Suriyeli mülteci öğrencilerin iletişim konusunda eksikliklerini gidermek veya iletişim sıkıntısı yaşamamaları için öğretmenleri bu öğrencilerin derse olan motivasyonlarını artırmaya yönelik ek bir çaba içerisinde olmaları gerektiğini belirttikleri tespit edilmiştir. Kendilerinin Suriyeli mülteci öğrencileri derse karşı motive ettikleri için herhangi bir iletişim sıkıntısı yaşamadıklarını belirttikleri öğretmen görüşlerinin çözümlenmesinden anlaşılmıştır.

Araştırmada Suriyeli mülteci öğrencilerin sınıf öğretmenleriyle, mülteci olmayan öğrencilerle iletişim konusunda problem yaşamaması için gerek sınıf içerisinde gerekse de sınıf dışında okul ortamında ne tür eksikliklerinin olduğunun farkında olunması gerektiği belirlenmiştir. Belirlenen eksiklikleri gidermek için sınıf öğretmenlerinin ve mülteci olmayan öğrencilerin olanakları doğrultusunda yeterli zaman ayırmaları gerektiği araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin dördünün görüşleri doğrultusunda saptanmıştır. Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin bu konuda yeterli zaman ayırdıkları fakat mülteci olmayan öğrencilerin bu konuda yeterli zaman ayırmadıklarını belirttikleri tespit edilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 2’de araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunun “Suriyeli mülteci öğrencilerin sizlerle ve diğer öğrencilerle uyumu ile sizin ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle uyumu nasıldır?” sorusuna yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin içerik analizi yolu ile çözümlenmesi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Şekil 2. Mülteci Öğrencilerle Uyum Konusunda Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Ait Bulgular

Şekil 2’de, “Uyum” temasına ilişkin olarak Suriyeli mülteci öğrencilerin iletişimi, sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi konusunda sınıf öğretmenlerinin görüşleri “İhtiyaç”, “Eşit Davranma/Ayrımcılık Yapmama”, “Devam”, “Zaman” ve “Rehberlik” olmak üzere beş alt tema altında toplanmıştır.

Araştırmaya katılım gösteren 12 sınıf öğretmenin tamamının Suriyeli mülteci öğrencilerin okula uyum sağlayabilmeleri için ilk olarak ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini belirttikleri saptanmıştır. Bu konuda özellikle derste kullanılan araç-gereçlerin, okul kıyafetlerinin, beslenme ve barınma ihtiyaçları konusundaki sıkıntıların Suriyeli mülteci öğrencilerin okula, öğretmenlere ve öğrencilerle uyumunda sıkıntıların yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir. Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri Suriyeli mülteci öğrencilerin okula uyumlarına etki eden eksikliklerinin giderilmesi konusunda okul yönetimi, yerel yönetimler ve öğrenci-öğretmen işbirliği ile çeşitli girişimlerinin olduğunu ifade ettikleri saptanmıştır.

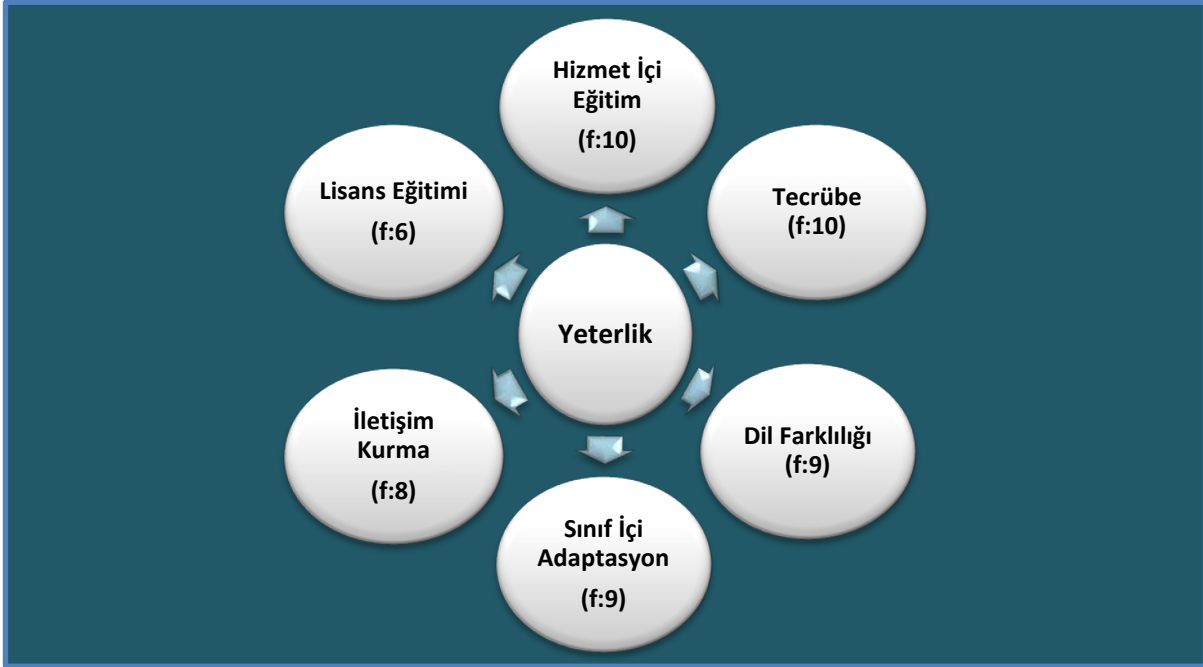
Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri Suriyeli mülteci öğrencilerin okula uyum sağlayabilmeleri için öğretmenlerin ve mülteci olmayan öğrencilerin bu öğrencilere karşı ayrımcılık yapmamaları ve diğer öğrencilere davrandıkları gibi eşit bir şekilde davranmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konuda mülteci olmayan öğrencilerin ailelerinin benzer hassasiyeti göstermeleri gerektiğini ifade ettikleri saptanmıştır. Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri, mülteci olmayan öğrencilerin ailelerin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik ayrımcılık içermeyen tutumlarının öğrencilerin üzerinde etkili olduğunu gördüklerini söyledikleri belirlenmiştir.

Suriyeli mülteci öğrencilerin okula uyumları konusunda okula devamin önemli olduğunu belirttikleri saptanmıştır. Bazı öğrencilerin çeşitli nedenlerle şehir içerisinde, ülke içerisinde yer değiştirmesi veya savaşın yaşanmadığı bölgelere gidip gelmelerinden dolayı okula devam konusunda sıkıntı yaşandığını gözlemledikleri belirlenmiştir. Sınıf öğretmenleri okula devam etmeyen yâda sık sık devamsızlık yapan Suriyeli mülteci öğrencilerin devamını sağlamak için aileleriyle görüştiklerini, çözüm bulamadıklarında okul yönetimine konuyu paylaştıklarını söyledikleri belirlenmiştir.

Araştırmada Suriyeli mülteci öğrencilerin uyum problem yaşamamaları için veya uyum problem yaşayan öğrenciler için sınıf öğretmenlerinin ve mülteci olmayan öğrencilerin bu öğrencilerle ilgilenmek için yeterli zaman ayırmaları gerektiği belirlenmiştir. Bu konuda sınıf öğretmenleri bireysel olarak okul içerisinde yaptıkları ders dışı etkinliklerle Suriyeli mülteci öğrencilerin okulda daha fazla zaman geçirmelerini sağladıklarını ifade etmişlerdir. Böylelikle mülteci öğrencilerin uyum problemlerinin azaldığını gördüklerini söyledikleri görüşme notlarının analizi neticesinde anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri Suriyeli mülteci öğrencilerin okula, öğretmenlere ve mülteci olmayan öğrencilerle uyumu için öncelikle sınıf öğretmenlerinin daha sonra ise okul rehberlik servisinde gerekli olan rehberlik hizmetini almaları gerektiğini belirttikleri saptanmıştır. Bu konuda araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri zaman, okul ve sınıf mevcudundan kaynaklı olanakların uygun olduğu zamanlarda Suriyeli mülteci öğrencilere formasyon bilgilerinin yettiği konularda rehberlik hizmeti verdiklerini ifade etmişlerdir. Bilgilerinin veya olanaklarının yetersiz kalması durumunda ise okul rehberlik servisinden veya okul yönetiminden Suriyeli mülteci öğrencilerin yararlanmasını sağladıkları görüşme notlarının analizi sonucunda tespit edilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 3'te araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunun "Suriyeli mülteci öğrencilere eğitim konusunda yeterliliğiniz nasıldır?" sorusuna yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin içerik analizi yolu ile çözümlenmesi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Şekil 3. Mülteci Öğrencilere Yönelik Eğitim Konusunda Sınıf Öğretmenlerinin Yeterliklerine Ait Bulgular

Şekil 3'te, "Yeterlik" temasına ilişkin olarak mülteci öğrencilerin iletişimi, sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi ve mülteci olmayan öğrencilerin Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimi konusunda sınıf öğretmenlerinin görüşleri "Tecrübe", "Hizmet İçi Eğitim", "Dil Farklılığı", "Sınıf İçi Adaptasyon", "İletişim Kurma" ve "Lisans Eğitimi" olmak üzere altı alt tema altında toplanmıştır.

Araştırmaya katılım gösteren Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelendiğinde alınan hizmet içi eğitimlerin yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Katılımcı sınıf öğretmenleri mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda daha fazla hizmet içi eğitim verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcı sınıf öğretmenleri yeterli düzeyde hizmet içi eğitim verilmediğinden de mülteci öğrencilere yönelik eğitimde sıkıntılar yaşadıklarını, bu durumun da mülteci öğrencilere yönelik tutumlarında değişikliğe neden olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir.

Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri, mesleki tecrübesi veya mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde tecrübesi az olan öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde yeterliklerinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı sınıf öğretmenleri mülteci öğrencilere eğitim konusunda tecrübesi olan yani daha önce Suriyeli dışında, Iraklı, Afganistanlı gibi mülteci öğrencilere eğitim konusunda tecrübesi olan öğretmenlerin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Mesleki veya mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda tecrübesi az olan sınıf öğretmenlerinin eğitimlerde yetersiz kaldıkları katılımcı sınıf öğretmenlerinin görüşlerinden çıkartılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunda bulunan on iki sınıf öğretmenin görüşlerinin çözümlenmesi neticesinde Suriyeli mülteci öğrencilerle aralarında dil farklılığının kendileri için sorun oluşturduğu ortaya çıkarılmıştır. Belirlenen dil farklılığı sorunlarının öğrencilerle iletişimde sıkıntılar yaşanmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Dil farklılığı konusunda eksikliklerin hizmet içi eğitimlerle giderilmesi veya en aza indirilmesi öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde yeterliklerini artıracaktır.

bunun da beraberinde mülteci öğrencilere yönelik öğretmen tutumlarını olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir.

Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda görüş bildiren sınıf öğretmenlerinin bir kısmı kendilerinin bu öğrencilerin sınıf içi adaptasyonunu sağlamada yeterli görmedikleri belirlenmiştir. Bu konuda gerek lisans düzeyinde gerekse de göreve başlarken alınan temel eğitim ve hazırlayıcı eğitimlerin, gerekse de daha önce aldıkları hizmet içi eğitimlerin mülteci öğrencilerin sınıf içi adaptasyonunu sağlamada öğretmen yeterliklerine katkı yapmadığını bildirmişlerdir. Bu görüşün tam tersi şeklinde araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin bir kısmı da Suriyeli mülteci öğrencilerin sınıf içi adaptasyonunu sağlamada kendilerini yeterli gördükleri belirlenmiştir.

Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde kendilerini yeterli görmeyen veya dil farklılığından kaynaklı sorunlar beraberinde bu öğrencilere yönelik iletişim kurma konusunda sıkıntılar oluşmasına neden olmuştur. Mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda iletişim kurma önemli bir yeterlik olduğu sınıf öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir.

Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenleri lisans eğitiminde mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda öğretmen adaylarının neler yapması gerektiğine yönelik eğitimler verilmesinin öğretmen yeterliklerinin artmasına katkı sunacağını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarına mülteci öğrencilere eğitim konusunda verilecek hizmet öncesi eğitimlerin, göreve başladıktan sonra sınıfında mülteci öğrenci olduğu zaman bu öğrencilere yönelik tutumlarının olumlu olmasına katkı sunacağını belirttikleri saptanmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının "Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği'nin" "İletişim" ve "Uyum" alt boyutlarında "Tamamen Katılıyorum", "Yeterlik" alt boyutunda "Çoğunlukla Katılıyorum" düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ölçeğin geneline ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin "Tamamen Katılıyorum" düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Araştırmada Suriyeli mülteci öğrencilerle iletişimde önyargısız davranılması gerektiği, iyi bir iletişim için hoşgörülü bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği, mülteci olmayan öğrencilerle birlikte Suriyeli mülteci öğrencilere de eşit şekilde ayırım yapılmadan davranılması gerektiği, Suriyeli mülteci öğrencilere her türlü iletişim eksikliğinde öğrencilerle, okul idaresiyle ve okulun diğer çalışanlarıyla iletişimde destek olunması gerektiği, öğrencileri derse motive etmek için çaba gösterilmesi gerektiği, Suriyeli mülteci öğrencilerin eksikliklerinin farkında olunması gerektiği ve bu eksiklikleri gidermek için yeterli zamanın ayrılması gerektiği sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin çözümlenmesi ile tespit edilmiştir.

Mülteci öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara uyum sağlayabilmeleri, yaşadıkları travmaların üstesinden gelebilmeleri öğretmenlerinin yaklaşımları ve tutumları ile yakından alakalı (Dressler ve Gereluk, 2017; akt. Ergen ve Şahin, 2019) olmasının yanında, temel bilgi ve becerilerin öğrenildiği, karmaşık öğrenmelerin alt yapısının oluşturulduğu ilkökul döneminde, büyük psikolojik problemler yaşamış mülteci öğrencilerin hayata tutunabilmeleri, yaşadıkları ülkeye sevgi besleyebilmeleri de sınıf öğretmenlerinin tutumları ile ilişkilidir (Rubinstein-Avila, 2017; akt. Ergen ve Şahin, 2019).

Yapılan araştırma sonuçları ile Coşkun ve Emin'in (2016), Suriyeli mülteci öğrencilerin gerek yaşadıkları ağır travmalardan gerekse de bir bütün olarak farklı bir ülkeye alışmak durumunda kalmalarından kaynaklı olarak ciddi uyum sorunları yaşadıklarını, ancak Suriyeli mülteci öğrencilerin uyum sorunu yaşamalarının sebeplerinin başında diğer öğrencilerin kendilerine yönelik tutumlarıyla ilişkili "dışlanma, ötekileştirme, akran zorbalığı, olumsuz tavır ve davranışların" geldiğini ve bu durumun "çocukların okul iklimine yabancılaşarak eğitimden uzak kalmalarına ve sonrasında da okulu bırakmalarına neden olduğunu" gösteren araştırma sonuçları ile desteklenmektedir. Bu çerçevede araştırmaya konu olan mülteci öğrencilere yönelik tutumun, mültecilerin eğitimi açısından önemli olduğu görüşünü desteklemektedir.

Araştırmada Suriyeli mülteci öğrencilerin okula uyumlarında ilk olarak temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği, öğrencilerin uyumu için öğretmenlerin yanında mülteci olmayan öğrencilerin ve ailelerinin de mülteci öğrencilere karşı olumlu bir tutum içerisinde olmaları gerektiği belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada mülteci öğrencilerin uyumu için okul rehberlik servisi ile birlikte sınıf öğretmenlerinin etkin bir rehberlik hizmeti vermeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilerle iletişim kurma, dil farklılığı, lisans eğitiminde mülteci öğrencilere yönelik eğitim almamaları ve tecrübe eksikliğinden kaynaklı yeterli sorunu yaşadıkları belirlenmiştir. Özellikle sınıf öğretmenlerinin yoğun olarak dil farklılığından kaynaklı iletişim sorunu yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmada dil farklılığından kaynaklı iletişim sorununu gidermek için hizmet içi eğitimlerin gerekliliğinin ön plana çıktığı söylenebilir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde tecrübesiz olduklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. 2011 yılından itibaren belli aralıklarla ve artan bir şekilde Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteci öğrencilere eğitim veren kurumların bu duruma hazırlıksız yakalandıkları veya böyle büyük bir artışı beklememelerinden kaynaklı büyük sıkıntılar yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca 2011 öncesi MEB bünyesindeki okullarda mülteci öğrenci yoğunluğunun çok az olması öğretmenlerin bu konuda tecrübesiz olmalarına ve mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda farkındalıklarının düşük olmasına neden olduğu söylenebilir. Yapılacak olan hizmet içi eğitimler ile mülteci öğrencilerin yoğun olduğu bölgelerdeki sınıf öğretmenlerinin tecrübe eksikliklerinin giderilmesi sağlanabilir.

Araştırmanın iletişim ve uyum konusunda sınıf öğretmenlerinin çeşitli sorunlarla karşılaştıkları sonucu, alanyazında ulaşılan kaynaklarla paralellik göstermektedir. Bu konuda Aykırı (2017), sınıf öğretmenlerinin Suriyelilere yönelik hizmet öncesi ve/veya hizmet içi eğitim almadıkları fakat özellikle iyi bir iletişim kurabilmek için hizmet içi eğitim almak istediklerini belirlerken, öğretmenlerin bir kısmının da Suriyeliler hakkında yetersiz bilgiye sahip olduğunu belirlemiştir. Er ve Bayındır (2015) da sınıf öğretmenlerinin Suriyelilerin eğitimi konusunda herhangi bir eğitim almadıkları ve Suriyelilerin eğitimleri konusunda yetersiz olduklarını belirlemiştir. Benzer şekilde Sağlam ve Kanbur (2017) da öğretmenlerin mülteci öğrencilere verilecek eğitim konusunda kendilerini yeterli hissetmediklerini belirlemiştir. Gözübüyük Tamer'de (2017) Kürt kökenli vatandaşların yoğun olarak yaşadığı doğu illerinde görev yapmış ve benzer problemler yaşamış öğretmenlerinde Suriyeli mülteci öğrencilere eğitim konusunda yetersiz kaldığını tespit etmiştir. Erdem (2017) ise öğretmenlerin mülteci öğrencilere verilecek eğitimin içeriğini düzenleme ve içeriğin uygunluğunu analiz etme konularında mesleki gelişime ihtiyaçları olduğunu belirlemiştir. Yapılan araştırmanın ve alanyazındaki çalışmaların sonuçlarına göre öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almaları gerektiği görüşü önem kazanmaktadır.

Expósito ve Favela'nın (2003) yaptığı araştırmada eğitim yapılan bölgede yaşanan kültürün bir parçası konumunda bulunmayan öğrenciler, birer kültür işçisi olarak hangi roller sergileyeceğinin farkında olan öğretmenlere ihtiyaç duyarlar. Dahası, göçmen öğrencilerle birlikte çalışan öğretmenlerin, sahip oldukları ideoloji konusunda duyarlı ve inanç sistemlerinin karşılıklı etkileşim içerisinde buldukları aileler üzerinde ne tür bir etki bırakacağına farkında olmalıydılar. Mülteci öğrencilere sunulacak olan eğitim ve öğretim konusunda öğretmenlere verilecek olan eğitimlerin mülteci öğrencilere karşı olumlu bir tutum sergilemeye yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Taştekin ve arkadaşları (2016) öğretmenlerin çok kültürlü eğitim üzerine olumlu tutum sergilediklerini fakat bu öğrencilere karşı verilecek olan eğitim konusunda kendilerini yetersiz hissettiklerini belirtmişlerdir. Buna gerekçe olarak da aile ve okul yöneticilerinin tutumları, eğitim programlarının eksikliği ve öğretmenin kendinin yetersiz bilgiye sahip olduğunu belirtmesi olarak açıklamıştır. Bu araştırmada elde edilen sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrenciler konusunda hizmet içi eğitim almanın mülteci öğrencilere yönelik eğitim-öğretim faaliyetlerinde tutumları üzerinde olumlu etkisinin olduğuna ilişkin görüşleri, mülteci öğrenciler konusunda daha etkili hizmet içi eğitimlerinin verilmesi durumunda öğretmenlerin mülteci öğrencilere karşı tutumunu olumlu yönde etkileyeceği sonucuna götürebilir.

Kültürel farklılıkların en çok görüldüğü ortamlardan biri de okuldur; bundan dolayı kültürel farklılıklara sahip bireylerin eğitimden beklentileri de farklı olabilmektedir. Eğitim öğretim faaliyetlerini yürütürken bu farklılıklara yönelik çok çeşitli tutum, değer ve duyarlılığa sahip olunması gerekmektedir (Kepenekçi, 2004). Polat (2009) tarafından yapılan çalışmada öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitim ve empati boyutlarına yüksek düzeyde yatkın oldukları ortaya çıkmıştır. Bu açılarından kültürel farklılığa sahip bireylere eğitim veren öğretmenlerin bu duruma geniş bir açıdan bakması ve tüm kültürel farklılıkları bütün yönleriyle değerlendirmesi gerekmektedir. Öğretmenler bu konuda ne kadar duyarlı olurlarsa o kadar iyi bir eğitim sunma şansı bulabilirler.

Ünlü ve Örtten (2013) eşit eğitim şartlarından yararlanma ve demokratik öğrenme ortamları oluşturma açısından öğretmenlerin kültürel farklılığa karşı göstermiş olduğu duyarlılığın oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan çalışmalarda hizmet öncesi lisans düzeyinde çok kültürlü eğitim dersini alan öğretmen adaylarının kültürel farklılıklara karşı tutum, inanç ve söylemlerinde dikkate değer olumlu bir değişimin olduğu belirlenmiştir (Middleton, 2001; Valentiin, 2006). Karataş (2015) öğretmenlerin çok kültürlü eğitime karşı tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu ve bu sınıflarda verilen eğitimi desteklediklerini belirterek bu eğitimin yapılmasını kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sınıfında farklı kültürlerden öğrenci olması öğretmenler açısından bir sorun teşkil etmediği söylenebilir.

Yapılan çalışmaya Suriyeli mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hizmet içi eğitim almış sınıf öğretmenleri dâhil edilmiştir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda bünyesinde mülteci öğrenci bulunan sınıfların öğretmenlerinin çeşitli sorunlarla karşılaştıkları göz önünde bulundurularak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın mülteci öğrencilere yönelik eğitim konusunda hazırlayacağı hizmet içi eğitim programlarına bünyesinde mülteci öğrenci bulunan tüm sınıf öğretmenlerinin yararlandırılması sağlanabilir. Ayrıca araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilerle iletişim, mülteci öğrencilerin uyumu ve mülteci öğrencilere yönelik eğitimlerde yeterlik konusunda sıkıntıların olduğu belirlenmiştir. Bu sıkıntıların giderilmesi için İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde zümre öğretmenler kurulu toplantıları, sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerini bir araya getirecek şekilde düzenlenmesi sağlanarak, sınıf öğretmenlerinin tecrübelerinden karşılıklı olarak faydalanması sağlanabilir. Bunların yanında araştırmada sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilerle yaşadıkları iletişim sorunlarını gidermek için dil farklılıkları temelinde eğitimler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Aykırı, K. (2017). Sınıf öğretmenlerinin sınıflarındaki Suriyeli öğrencilerin eğitim durumlarına ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Primary Education*, 2, 44-56.
- Baltacı, H. (2014). Göçmen öğrencilerin başarı durumunu etkileyen etmenlerin okul yöneticisi, öğretmen, veli ve öğrencilerin görüşlerine göre değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kıbrıs.
- Bilir, M. (2004). İlköğretim öğretmenlerinin hizmet içi eğitimi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 308(29), 27-33.
- Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü. (2020). UNHCR Türkiye İstatistikleri. <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>, 08.09.2020.
- Börü, N. & Boyacı, A. (2016). Göçmen öğrencilerin eğitim-öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlar: Eskişehir ili örneği. *Electronic Turkish Studies*, 11(14), 123-158.
- Budak, Y. (1998). Eğitimde toplam kalite yönetimi açısından öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim ihtiyaçları ve programlarına bir yaklaşım. *Milli Eğitim Dergisi*, 140, 35-38.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, İ. & Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyelilerin eğitiminde yol haritası fırsatlar ve zorluklar. *SETA Vakfı*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20160906135243_turkiyedeki-suriyelilerin-egitiminde-yol-haritasi-pdf.pdf adresinden erişilmiştir.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2014). *Research design. Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4.ed.)*. USA: Sage Publications Inc.
- Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi temel eğitim politikaları. *SETA Vakfı*, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160309195808_turkiyedeki-suriyeli-cocuklarin-egitimi-pdf.pdf adresinden erişilmiştir.
- Er, A. R. & Bayındır, N. (2015). İlkokula giden mülteci çocuklara yönelik sınıf öğretmenlerinin pedagojik yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 175-185.
- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42.
- Ergen, H. & Şahin, E. (2019). Sınıf öğretmenlerinin Suriyeli öğrencilerin eğitimi ile ilgili yaşadıkları problemler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(44), 377-405.
- Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L. & Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. California: Sage.
- Expósito, S. & Favela, A. (2003). Reflective voices: Valuing immigrant students and teaching with ideological clarity. *The Urban Review*, 35(1), 73-91.
- Gökçan, G., Açıkyıldız, Ç. & Ataman, S. (2015). Göç ve mültecilik. <https://multeci.net/2007/10/goc-ve-multecilik/> adresinden erişilmiştir.
- Göktaş, P. (2016). Z kuşağındaki mülteci öğrencilerin kültürel iletişim farklılıklarının değerlendirilmesi üzerine bir araştırma: Gürkan İmam Hatip Ortaokulu örneği. *Türk Dünyası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 32-38.
- Gözübüyük Tamer, M. (2017). Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların Trabzon devlet okullarındaki durumu. *Göç Dergisi*, 4(1), 119-152.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *A Review of the Theoretical Literature (January 2008)*. *Maastricht Graduate School of Governance*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1105657 adresinden erişilmiştir.
- Hek, R. (2005). The role of education in the settlement of young refugees in the UK: The experiences of young refugees. *Practice*, 17(3), 157-171.

- Hones, D. (2002). *American dreams, global visions: Dialogic teacher research with refugee and immigrant families*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2004). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayıncılık.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 5. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Karataş, S. (2015). Teachers' views on multicultural education: Sample of Antalya. *Anthropologist*, 19(2), 373-380.
- Kepenekçi, Y. (2004). Sınıf öğretmenlerine göre hoşgörü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, (38), 250-265.
- Keser Özmentar, Z. (2018). *Örnekleme yöntemleri ve örnekleme süreci*. Kadir Beycioğlu, Niyazi Özer ve Yaşar Kondakçı (Editörler), Eğitim Yönetiminde Araştırma (88-109). Ankara: Pegem Akademi.
- Kıratlı, T. (2011). *Mülteci ve sığınmacıların toplumsal görünümü (Türkiye Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. California: Sage Publications.
- McBrien, J. L. (2003). A second chance for refugee students. *Educational Leadership*, 61(2), 76-79.
- MEB. (2017). Sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenler için el kitabı. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_10/04145100_sinifinda_yabanci_ogrenci_bulunan_ogretmenler_icin_el_kitabi.pdf adresinden erişilmiştir.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research a guide to design and implementation* (Çev. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Middleton, V. A. (2001). Increasing preservice teachers' diversity beliefs and commitment. *The Urban Review*, 33(4), 343-361.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme. (1954). <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Nar, B. (2008). *Göçün eğitime ve eğitim yönetimine etkileri (Dilovası örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özer, Y. Y., Komsuoğlu, A. & Ateşok, Z. Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 76-110.
- Polat, S. (2009). Öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik kişilik özellikleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 154-164.
- Resmi Gazete. (1994). Türkiye'ye iltica eden veya başka bir ülkeye iltica etmek üzere Türkiye'den ikamet izni talep eden münferit yabancılar ile topluca sığınma amacıyla sınırlarımıza gelen yabancılarla ve olabilecek nüfus hareketlerine uygulanacak usul ve esaslar hakkında yönetmelik, 22127.
- Sağlam, H. İ. & Kanbur, N. İ. (2017). Sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323.
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmenlerin hizmet içi eğitiminde yeni yaklaşımlar. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 83-95.
- Taştekin, E., Bozkurt Yükçü, Ş., İzoğlu, A., Güngör, İ., Işık Uslu, E. A. & Demircioğlu, H. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin çokkültürlü eğitime yönelik tutumlarının ve algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-20.
- Taylor, M., Yates, A., Meyer, L. H. & Kinsella, P. (2011). Teacher professional leadership in support of teacher professional development. *Teaching and Teacher Education*, 27(1), 85-94.
- Türk Dil Kurumu. (2020). <http://www.tdk.gov.tr> adresinden erişilmiştir.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- Ünlü, İ. & Örtten, H. (2013). Öğretmen adaylarının çokkültürlülük ve çokkültürlü eğitime yönelik algılarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 287-302.

- Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 12(1), 109-127.
- Valentiin, S. (2006). Addressing diversity in teacher education programs. *Education*, 127(2), 196-202.
- Yabancılara ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). Resmi Gazete, Sayı: 28615, Kanun No: 6458. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). 4. Ulusal Göç Raporu, https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf adresinden erişilmiştir.